



ХҒТАР 16.21.33
Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2025-151-2-167-178>

Абай мұрасы: Оралхан Бөкей прозасындағы интертекстуалдылық

Г. Төкенқызы¹, Қ.Т. Қаирбаева², Ш.Б. Саликжанова³¹

¹Ш. Шаяхметов атындағы «Тіл-қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы, Астана, Қазақстан

²Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: ¹adon70@mail.ru, ²kuralai_kt@mail.ru, ³akbulak07@mail.ru)

Аңдатпа. Мақала Абай мұрасының қазақ әдебиетіндегі көрінісін зерделеуге арналған. Мақалада қазіргі қазақ прозасындағы интертекстуалдылықтың көркемдік және танымдық ерекшеліктері талданады. Атап айтқанда, Оралхан Бөкей шығармаларындағы интертекстер мен олардың Абай мұрасымен байланысы зерттеледі. Абай мұрасы – халықтың рухани өмірінде тұғырлы темірқазық, халыққа айқын жол сілтейтін, ұлттық құндылықтарымыздың алтын қоры, ұрпаққа тағылым. Ақын туындыларының қазіргі қазақ әдебиеті мен қазақ прозасына ықпалын жан-жақты зерттеудің маңызы зор. Сондай-ақ мақалада қазіргі кезеңдегі қазақ прозасында кездесетін интермәтіндер қарастырылады. Интермәтінділік құбылысы арқылы халық мақал-мәтелдері, Абайдың өлеңдері мен қарасөздері жазушы шығармаларында жаңа көркемдік мәнге ие болып, ұлттық мәдени кодтарды жаңғыртады. Әр мәтін интермәтіндік сипатқа ие болуы мүмкін. Мақалада қарастырылған прецеденттік атаулар қазақ мәдениеті мен әдебиеті, тарихындағы бірқатар маңызды мәселелерді құрайды. Олар тарихи тұлғалардың, мифтік бейнелердің, яғни антропонимдердің ұлттық санасы мен мәдениетін сақтауға мүмкіндік береді, яғни ұлттық мәдениет туралы білімнің қайнар көзі болып табылады. Мәтіндер арасындағы семантикалық және стилистикалық байланыстарды анықтау үшін интермәтінділік, салыстырмалы және антропологиялық әдістер қолданылған. Зерттеу барысында Бахтин, Кристева және басқа ғалымдардың интермәтінділік теорияларына сүйене отырып, көркем мәтіндегі прецеденттілік пен мәдени мәндер сараланған. Мақалада интермәтіндердің әдеби шығарманың идеялық мазмұнын тереңдетуге, дәстүр мен жаңашылдықты үйлестіруге ықпал ететіні көрсетіледі. Сонымен қатар, Оралхан Бөкей прозасындағы фольклорлық және классикалық үлгілердің үндестігі ұлттық әдебиеттің дамуындағы маңызды фактор ретінде тұңғыш рет қарастырылады.

Түйін сөздер: мәтін, интермәтін, интертекстуалды, интертекстуалдылық, прецеденттік құбылыстар, медиамәтін.

Түсті: 29.01.2025; Жөнделді: 31.05.2025; Мақұлданды: 13.06.2025; Онлайн қолжетімді: 25.06.2025

¹ Хат-хабар үшін автор

Кіріспе

Лингвистика мен әдебиеттану саласында интертекст және оның әр түрлі аспектілері зерттеуді талап етеді. Интертекстердің қазіргі әдеби шығармаларда дәстүрлер мен инновациялардың тоғысында айырықша орны бар. Әдебиет пен мәдениеттің өзара байланысты құрылымдары мен мәтіндер арасындағы байланысты зерттеу қазіргі тіл мен әдебиетте маңызды. Абай мұрасының қазіргі қазақ прозасындағы көрінісін, ықпалы мен байланысын зерттеу өзекті мәселе болып отыр. Халық мақал-мәтелдері, Абайдың шығармалары, т.б. алынған интертекстер әдебиетте фольклор мен ұлттық танымның біртұтас тұтастығы ретінде әсер етуді жалғастыруда. Оралхан Бөкей шығармаларындағы интертекстуалдылыққа назар аударсақ, қазақ әдебиетіндегі интертекстуалдылықтың маңызды рөлін айқындайтын мысалдар келтіріледі. Мақалада қарастырылған тақырыптар ұлттық әдебиеттің көркем және идеялық деңгейін кеңейтетін жаңа көзқарастарды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Әдіснама

Мақаладағы әдіснама негізінен интертекстуалдылық теориясына және постмодернистік әдебиеттанудағы ұғымдарға негізделген. Мәтіндер арасындағы өзара байланыс пен ықпалды тереңірек түсіну үшін, Бахтиннің интертекстуалдылық концепциясы басты орын алады. Бахтиннің теориясы бойынша, әрбір мәтін басқа мәтіндермен үздіксіз диалогта болады, бұл диалог мәтіндер арасындағы мағыналық өрістің қалыптасуына ықпал етеді. Яғни, жаңа мәтіндер бұрынғы мәтіндермен өзара байланыс нәтижесінде пайда болады, бұл процесс әдебиеттегі мағыналық кеңістіктің үздіксіз дамуымен тікелей байланысты. Бұл әдіс қазақ әдебиетінде, әсіресе Абай Құнанбайұлының шығармашылығы мен оның қазіргі қазақ прозасына, соның ішінде Оралхан Бөкейдің туындылары ықпалына қатысты маңызды зерттеу алаңы ұсынады.

Зерттеуде қолданылатын тағы бір әдіс – салыстырмалы талдау, құрылымдық тәсілдер мен мәтіндер арасындағы фольклорлық және мифологиялық байланыстарды анықтауға бағытталған антропологиялық әдіс. Бұл тәсілдер әдебиеттегі дәстүр мен жаңашылдықтың өзара қарым-қатынасын зерттеуге мүмкіндік береді, сонымен қатар ұлттық құндылықтар мен заманауи көзқарастардың синтезін ашады. Абай мұрасының қазіргі қазақ әдебиетіндегі ықпалы, оның идеялық және көркемдік негіздері осы тұрғыда тереңірек талданады.

Мақалада қолданылған басты әдіс – интертекстуалдық талдау, ол мәтіндер арасындағы семантикалық және стилистикалық байланыстарды зерттеуге бағытталған. Бұл әдіс Абай шығармаларының қазіргі қазақ прозасындағы іздерін, оның ішінде Оралхан Бөкей шығармашылығындағы көрінісін анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, зерттеушілердің назарын қазақ әдебиетінің ұлттық және мәдени кодтары мен олардың өзара байланысына аударады, бұл әдіс арқылы әдеби мәтіндер арасындағы терең ықпалды айқындауға болады.

Әдебиеттерге шолу

Көрнекті жазушы Оралхан Бөкей шығармаларында интермәтіндерді, соның ішінде Абай тілін қарастыру барысында фольклорлық интермәтін, Абайдың нақыл сөздері, қарасөздері де мақсатты қолданылғанын көруге болады. Шетелдік ғалымдардың

зерттеулеріне негізделген интертекстуалдылық (интермәтін) теориясының негізі, мысалы, Бахтиннің т.б шетелдік ғалымдардың еңбектерінде табылғанымен, оның үзінділерін қазақ әдебиеттануының алғашқы кезеңдерінде табуға болады. Бірақ зерттеушілер интертекстуалдылық мәселесін тар және кең түрде түсіндірді.

Тіл білімі мен әдебиеттанудағы “интертекстуалдылық”, “интермәтін”, “интертекстуалды” терминдері туралы саналуан пікір кездеседі. Бүгінгі таңда интертекстуалды мәселені жүйелі зерттеу маңызды саналады. Бұл тақырып тіл мен әдебиеттің тоғысқан жерінде қарастырылады. Интертекстуалдылықтың лингвистикалық аспектілері мәтіндік лингвистика контекстінде айқындалады. Неміс зерттеушісі В.Хайнеманн пайымдауынша, мәтіндік лингвистикада “интертекстуалды синдром” бар, ол кез келген интертекстуалды байланысты интертекстуалды ретінде шешуге ұмтылудан көрінеді [1, 178]. И.В. Арнольд интертекстуалдылық жайлы пікірі мынандай: мәтінге дәйексөздер, тұспалдаулар, ескертулер, таңбаланған немесе таңбаланбаған, өзгертілген немесе өзгертілмеген түрдегі тұтас басқа мәтіндерді немесе олардың басқа сөйлеу тақырыбы бар фрагменттерін қосу түсініледі. [2, 15]. А.В. Кремнева, екінші жағынан, “шетелдік сөз” (немесе “мәтіндегі мәтін”) бүгінде көркем, публицистикалық және жарнамалық мәтіндерге тән. Көптеген “бөтен сөздерді” біз «иемдендік» және «сөйлеу клишелеріне айналдық» және коммуникативті арсеналымыздың ажырамас бөлігіне айналдық» [3, 105-106], – деп пайымдайды. Зерттеулер қазақ прозасы мен поэзиясындағы интертекстуалды поэзияның фольклорлық негізінде басталды. Дегенмен, автордың ауызша әдебиет мысалдарындағы дәстүрлердің сабақтастығы принципін интерпретациялық байланыс түрінде түсінуінің инновациялық сипаты фольклордан шығуы керек. Б.А. Әбдіханова, Р.К. Конкаева фольклорлық шығармалардың лингвистикалық мәдени рөлін ХХІ ғасырдағы көркем шығармаларға негізделген прецеденттік мәтіндер ретінде қарастырады, интермәтінділікті мәдени кодты жеткізу, беру тәсілдерінің бірі ретінде ажыратады [4, 689].

Интертекстуалдылық пен прецеденттілік ғылыми бағыттар ретінде М.М.Бахтиннің “бөтен сөз” және “диалог” туралы еңбектерінің арқасында қалыптасты. Бұл қазіргі лингвистер тар бағытта дамып келе жатқан мәтіндер арасындағы қатынастарды зерттеудің жалпы бастауы. Интертекстуалдылық пен прецеденттілік ұқсас ұғымдар болып табылады, кейбір контексттерде бір – бірін алмастыратын болып көрінеді, ғалымдар олардың әртүрлі анықтамаларын алға тартып, терминдерді ажыратуға бірқатар негіздер береді. Біз әртүрлі ғылыми дереккөздердегі жақын, бірақ бірдей емес ғылыми тұжырымдамаларды жалпылама түсіндіруді ұсынамыз. Ресейде прецеденттік теорияның негізін ХХ ғасырдың 30-жылдарында М.М. Бахтин қалаған [5, 260-256].

“Дәйексөзді” зерттеу нәтижесінде Ю. Кристева дамытқан интертекстуализм теориясы пайда болды [6]. Интертекстуалдылық – бұл бастапқы мәтінге жүгіну арқылы жүзеге асырылатын мәтіндік коммуникацияның бір түрі. Интертекстуалдылықтың қайнар көзі кез-келген белгілі мәтін бола алады [7]. Интертекстуалдылық деп “мәтіндегі мәтін”, мәтінаралық өзара әрекеттесу түсініледі. Әр түрлі сілемелерді мәтін авторы мазмұн деңгейінде де, форма деңгейінде де қолдана алады (композиция, мәтін құру және т.б.). Көптеген ғалымдар медиа мәтіндердің құрылымы бойынша гипермәтіндерге немесе интермәтіндерге ұқсас екенін атап өтті. М.Ю. Казак атап өткендей, медиатекстің интертекстуалдылығы дәйексөздің екі түрінің міндетті болуымен байланысты:

- сараптамалық пікірге немесе ықпалды адамдардың мәлімдемелеріне сілемелер;
- лингвомәдени құндылығы бар және эмоционалды-экспрессивті бағалауды қалыптастыратын интертекстуалды белгілер [8, 176].

Сондықтан мәтіндер үшін интертекстуалдылық категориясы, әсіресе бұқаралық коммуникация мәтіндері үшін өте маңызды. Мәтінді интертекстуалдылық объективі арқылы талдау, біздің ойымызша, ең толық болып табылады және әртүрлі проекциялардағы мәтіндердің өзара әрекеттесуін зерттеуге мүмкіндік береді. «Іс жүргізу құқығының мәтіні» термині – оны Ю.Н. Қараулов ойлап тапқан. Ғалым мынадай анықтама берді: «бұл лингвистикалық тұлға үшін танымдық және эмоционалды маңызы бар, тұлғасыз сипатқа ие және белгілі бір лингвистикалық тұлғаның дискурсында үнемі жаңарып отыратын мәтіндер» [9, 114].

Прецеденттік құбылыс – бұл белгілі бір қоғамға қатысты, кеңінен танымал және сөйлеуде үнемі жаңарып отыратын құбылыс. Прецеденттің тағы бір ерекшелігі – өмір сүрудің семиотикалық режимі, яғни прецеденттік құбылыстардың тұтас тірек бірлігі ретінде әрекет ету қабілеті. Танымдық кеңістік прецеденттік құбылыстардың қызмет етуінде маңызды рөл атқарады [7]. Жеке танымдық кеңістікке ұжымдық танымдық кеңістіктер мен танымдық база, яғни белгілі бір лингвистикалық тұлға байланысты болатын лингвистикалық және мәдени қауымдастықтың білімі мен тұжырымдамалары кіреді. Танымдық кеңістіктің орталығы «мәдени объектілер» болып саналады, ал танымдық базаның орталығы прецеденттік құбылыстар болып табылады [10]. Прецедент құбылыстардың жалпы сипаттамаларын, кез-келген лингвистикалық тұлға немесе жалпы қоғам үшін танымдық маңыздылығын, сөйлеудің жаңаруын анықтайды және басқа белгілер жүйелеріндегі интерпретацияны сипаттайды. Прецеденттік құбылыстың негізгі құрамдас бөлігі – құндылық және мәдени маңыздылығы, инвариант [10]. В.В. Красных интертекстуалдылық пен прецеденттілік ұғымдарын салыстырды. Олардың ұқсастығы – мәтін семантикалық қабаттардың мозаикасы ретінде түсініледі, ал интерпретация интерпретатордың өзін түсінуге байланысты. Бұл ұғымдар интертекстуалдылық теориясы көркем мәтіндерді, ал прецеденттік теория табиғи коммуникация процесінде пайда болған мәтіндерді зерттейтіндігімен ерекшеленеді [11, 18-20]. Алайда, қазіргі зерттеушілер көркем мәтіндер негізінде прецеденттік құбылыстарды зерттейтінін атап өткен жөн. Н.А. Кузьминаның пікірінше, интертекстуалдылық эстетикалық және мәдени маңыздылықты көрсететін Мәңгілік категорияға ие, ал прецеденттілік белгілі бір уақытта құндылыққа ие. «Интертекстуалдылық – мәдениеттің аударылған коды, ал прецеденттілік – мәдени фактіге айналуға ұмтылатын өмір құбылысы» [9]. Н.А. Кузьмина прецеденттік медиа мәтінге, ал интертекстуалдылық көркем шығармаларға тән екенін атап өтеді [12].

Бұл ұғымдар интертекстуалдылық теориясы көркем мәтіндерді, ал прецедент теориясы табиғи коммуникация процесінде пайда болған мәтіндерді зерттейтіндігімен ерекшеленеді [11, 18-20]. Дегенмен, қазіргі зерттеушілер көркем мәтіндер негізінде прецеденттік құбылыстарды зерттеп жатқанын атап өткен жөн. Н.А. Кузьминаның пікірінше, интертекстуалдылық эстетикалық және мәдени маңыздылықты көрсететін Мәңгілік категорияға ие, ал прецеденттілік белгілі бір уақытта құнды. «Интертекстуалдылық-аударылған мәдениет коды», ал «прецеденттілік – мәдени факт болуға ұмтылатын» өмір құбылысы» [9]. Н.А. Кузьмина прецедентизм медиа мәтінге, ал интертекстуалдылық көркем шығармаларға тән екенін атап көрсетеді.

Нәтижелер және талқылау

Оралхан Бөкей шығармаларындағы интермәтіндерден мысал келтірер болсақ: «Адасқанның алды жөн, арты соқпақ... артында соқпақ қалған екен, күндердің күні,

әйтеуір, бір судың ағары хақ, әйтеуір, бір бұлақтың іздеп табары хақ» (Оралхан Бөкей. Терісаққан). Бұл мысалдағы «бір судың ағары хақ, әйтеуір, бір бұлақтың іздеп табары хақ» тіркесі автордың қанатты сөзі, интермәтіндік сипатқа ие десе де болады. «Ағынды суда қақ тұрмайды» деген халық даналығы бар. Жазушы ақиқатты таныту мақсатында жұмсаған.

«Жаман болса да шыққан тегі, ендеше: «Өлсем орным қара жер болар, бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ, тегімнен жерің тентегің мен емес», - деп қасқая қарсы қарап тұрар қайда?» (Оралхан Бөкей. Қайдасың, қасқа құлыным). Автордың Абайдың нақыл сөздерін шеберлікпен қолданғанын көруге болады. Мысалдағы «бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ» - халық мақалы. Жазушы халық мақалдарын қолданып, фольклор үлгілері интермәтін ретінде келген.

«Төр жайлауға қарай суыртпақтанып кете барған соқтырмасы көп соқпақпен Бураның тұңғыш рет жүруі еместі. Ол бұдан бұрынғы от оттап, су ішіп өткен жылдарында, бұл жолмен тек жайраңдай басып, тайраңдап қана өткен» (Оралхан Бөкей. Бура). «Мұндай пиғылымды аңғарған ол: «Ақырын жүріп, анық бассаң ғана, алысқа барасың», - дейтін» (Оралхан Бөкей. Қайдасың, қасқа құлыным).

Жазушы прецедентті есімдер басында Абайды атамай өтпейді. «Мәдени топырағы құнарлы қазақ халқы Абай, Шоқан, Мұхтардың мәуесін ғана теріп, ыңғай-ылғи жарылқана берген жоқ, сұрқиялары мен сатқындарының да сан алуан түрін көрді, көріп те жүр» (Оралхан Бөкей. Атау кере).

«Жандос пен Бөкенші-Борсақтың кейінгі өмірі не болды, қандай ұрпақ тарады, ол айрандай ұйып тірлік кешті ме, оны білгіңіз келсе, ұлы жазушымыз Мұханның «Абайын» оқыңыз; қайран сары інген, сен «Абай жолын» бастап берген екенсің-ау» (Оралхан Бөкей. Айпара-ана).

Мысал атаулары – адамдарға поэзия мен фольклорда белгілі кейіпкерлердің есімдері. Үлгілі мәтіндер біздің мәдениетімізде, әдебиетімізде және тарихымызда ерекше орын алады. Оралхан Бөкей шығармаларында прецедентті мәтіндер де Абайға қатысты алынған, жазушы кейіпкері ән шырқаса да Абай әндерін орындайды. «Біздің осыншалық бақытты шағымызға әлдене жетпейтін біз әлденені елегізе іздеп едік, ол – «Желсіз түнде жарық айды» шырқап салған Алтайдың әнші қызы Бибигүлдің әні еді» (Оралхан Бөкей. Қайдасың, қасқа құлыным).

Табиғатты суреттеген Абайда:

«Жоғары-төмен үйрек, қаз

Ұшып тұрса сымпылдап».

Оралхан Бөкейде: «Сымпылдай ұшқан үйректердің бат-бағы, шегірткенің шырылы, ешкішектің үні жым болған; шерменде ән әуелеген сайын, тұншығып қала береді, құмыға береді (Оралхан Бөкей. Бура).

Сымпылдай ұшқан үйрек, қаңқылдаған қаз мамырлай жүзіп, қиқуға қиқу қосып, өзен бойын сырлы да сыбызғы думанға айналдырған (Оралхан Бөкей. Терісаққан).

Сымпылдай ұшып келген бір топ шүрегей Марқакөлдің айдынын төсімен тілгілей қонды да, мамырлап жүзе жөнелді (Оралхан Бөкей. Ардақ).

Оралхан Бөкейдің Абай шығармаларындағы өрнектерді қолдана білуі мен сөз құра білуі оқырманға әсер етеді. Жазушы «қиуын тауып, қисынын келтіріп» фразеологизмер дәл таңдалған тілдік қолданыстар. Осындай соны өрнектерді пайдалану, белгілі тұлға бойындағы өзгерістер, өрнектер жеңіл ойнату, алынған тілдік бірліктер арасына сөздерді қосу да кездеседі. Автор туындыларында халықтың нақыл сөздер жиі кездеседі. Ол

бірліктер өзгеріссіз орындарын тапқан. Мысалы, «Ұлы Бабамның құдіретті жасасы мынадай сөздер басталушы еді: «атың шықпаса жер өрте» (Мұзарт).

«Жан бермек оңай ма. Жан бермек оңай болса мынау ұстап тұрған суішкілік жібіңді қиып жіберейін бе?» (Мұзарт).

«Жеке суреткер тіліндегі образды фразеологизмдердің типтерінің, олардың азды-көптігін, ескі-аздылығын түгендеу үстінде ақынның не жазушының фразеологизмдер саласындағы байырғы қазынаны қаншалықты игеріп, кәдеге асырғанын, қаншалықты жаңаларын ұсынғаннан көруге болады. Ал бұл шығармашылық контекст немесе авторлық даралық дегенді танытады, тіпті кеңірек қарасақ, суреткер тіліндегі фразеологизмдер әлемі оның поэтикалық тіл арқылы көрінетін дүниетанымын көрсетеді», - дейді белгілі ғалым Р. Сыздықова [13, 30]. Ғалымның пайымдауынша, жазушының шығармаларындағы фразеологиялық бірліктерді іздеу оның қазақ қарасөз әлемі туралы терең түсінігін көрсетеді. Шешен сөз шебері О. Бөкей лексикалық бірліктерден жаңа мағыналар құра білді, сондай-ақ оларды өз жұмысында ұтымды, тиімді пайдалана алды.

«Емін-еркін уаз кешкен бұғы-маралдар құрықты қолды білмей, табиғат сыйға тартқан жас құрақ, жасыл жайлау төсінде шөптің сонысын, судың тазасын таңдап, бір қиырдан қиырға, көңіл шіркін қалаған жаққа жосып, мамырдың барқыт түнінде оранып, қаперсіз жусайтын» (Оралхан Бөкей. Кербұғы).

«Көзден де, көңілден де бұлбұлдай ұша берген қапысыз қайран жастығы тек ендігі сағыныштың сыңсып айтар жырына айналып, қос жанардан жас болып сорғалайтын» (Оралхан Бөкей. Кербұғы).

Абайда сұлулық «Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы, Аласы аз қара көзі нұр жайнайды», - деп берілген.

Оралхан Бөкейдің «Ардақ» прозасында сұлулық: «Ай астында ағарып отырған он жеті жасар қыздың қақтаған ақ күмістей сұңғақта сұлу бітімі - ертеректе ғана болатын су перісіне ұқсайды», - деп өрілген.

«Қалың ел, қайран жұрт етек-жеңін жиып, ел болғанша қоныс аудара тұруды ләзім көрген Тобықты жұртын қаңыратып, бір-ақ күнде көшіп кеткен еді» (Оралхан Бөкей. Айпара-ана).

«Қыран баласы қияға қарап өсер болар» (Оралхан Бөкей. Айпара-ана).

«Улап-шулаған азалы көштің дабыр-дұбырынан сескенген үйрек-қаз бытырай көтеріліп, қиқулай ұшып бара жатты» (Оралхан Бөкей. Айпара-ана).

«... Шаруаның көңіл құсы қоса ұшып, ұя салар бәйтеректі және көксегендей; енді бір туар, енді бір жасар жасыл өмірді сағынғандай; көксе, сағын, бәрі бекер; артында жосылып қалған із де жоқ, көктеп шығар түбір жоқ, қоқсып өткен қайран жылдар-ай; «Сап-сап көңілім, – деді шаруа сансақ, сандала берме, өкінішті күндерім көп болғанымен, өксіп өтер жылдарым болған жоқ...

– Өлсем орным – Түйетас болсын, – деп, бөтен қыр аңғартқан соң, сырқат апшысын тарылтпайын деп, шолақ қайырысты бұл әңгімені. Болар» (Оралхан Бөкей. Қамшыгер).

«Көктемнің оралғаны – ырысбақтың қой болып қозылап, жылқы болып кісінері, аққу, қаз боп сұңқылдары, қырда айтылған әндей тамылжып төгілері, жанжануар, құртқұмырсқаның масайрауы» (Оралхан Бөкей. Терісаққан).

«Тілеп алған аурудың дауасы болмаса керек, болмас керек...» (Оралхан Бөкей. Терісаққан).

«Ол ең әуелі қиялдау, түйсіну, сезіну, яғни әлемге ақыл көзімен қарау сынды ұлы ұғымдарды бірсіндеп болмысына дарытып, жас шағындағы тайдай тулаған талантын

бүтіндей болмаса да, тым құрығанда, жарым-жартылай қайтаруын мінәжат айтып тіледі, жалбарына сұрады Құдайдан» (Оралхан Бөкей. Атау-кере).

«Дүниені парықтап, жамандық пен жақсылықтың екі арасына белгі сап көрмеген тұйық әрі жуас жігіттің шын жігері, шын намысы, шындықты көпе-көрнеу ластатпайтын адалдығы, асау мінезі тұнбадай ішінде тұнып жатады екен» (Оралхан Бөкей. Үш кезең).

«Телі тентек өзеннің долы сарынын тындап сілтідей тынып мең-зең тұр» (Оралхан Бөкей. Мұзтау).

«Баяғы жартас, баяғы қара жамылған орман, баяғы ауыл — сол ауыл жым-жырт, құлаққа ұрған танадай (Оралхан Бөкей. Мұзтау). Абайдың «Сегіз аяқ» туындысында «Баяғы жартас бір жартас, Қаңқ етер түкті байқамас» деген жолдар бар.

Көркем сөз шебері О. Бөкей интермәтіндерді өз шығармаларында ұтымды пайдалана алды. Мұнда біз жазушының тілдік шеберлігін, даралығын, өзіндік ерекшелігін байқаймыз. Абай шығармаларынан басқа жазушы халық ауыз әдебиеті мәтіндерін де таңдап шеберлікпен жарата алған.

« – Баяғыда, ерте-ерте ертеде, ешкі жүні бөртеде осы жерді тайпалы ел, тайпалған жорға мінген ері бар алты мың қазақ мекен етіпті-мыс» (Мұзтау).

Мақал-мәтелдер де шебер ұстаның қаққан шегесіндей жазушы шығармаларында өз орындарын тауып, шығарманың шұрайын келтірген.

Мұзтауда: «Атадан бала не озып туады, не азып туады» дейді екен. Сен азбай, озып туғаныңды ішім сезеді. Сен бәрімізден озық тудың, ақылың көп. Түбі асқанға бір тосқан болып, басыңа бір қаралы күн туса онда осы ақылымды рәсуаламай жұмсағайсың. Жауда ақыл жоқ дейтіндер ақымақ. Ақыл біреу – ол ұлы іске де, ұрлық іске де бағыштала бермек. Сен өз ақыл-ойыңды қандай іске сарып етеріңді өзің шеш» (Мұзтау).

Халық даналығы: «Бір бала, атаға жете туады, Бір бала, атадан өте туады, Бір бала, кейін қарай кете туады».

Оралхан Бөкей интертекстінің табиғатын талдау барысында ол көпшілікке таныс материалды, яғни интертексті оқырманға тұжырымдарды мағыналы және анық жеткізу үшін қолданғаны анықталды. «Уақыт қанжар, заман оның қылпылдаған жүзі, бүгін бетін берсе, ертең артын береді».

Жазушы прозасындағы интермәтіндік қолдану кейіпкерлерді сипаттауда, автордың сипатталған оқиғаларға қатынасын білдіруде және автордың өз ойын оқырманына образды түрде жеткізуінде ерекше рөл атқарады. «Кірпішке ұқсаған транзистор радиоқабылдағышты дүкенге кірген сайын сатып алмаққа оқталған, бірақ «итке темір не керек» дегей ойын аттап өте алмай-ақ жүр» (Оралхан Бөкей. Мұзтау).

О.Бөкей мұрасын қарастыру барысында біз интермәтіндердің атқаратын мынандай рөлін анықтадық: мәтіннің оқырманға әсер ету функциясын арттырады, оқырманның мәдени, тарихи білімін кеңейтеді және ұлттық кодты дамытуға ықпал етеді. «Құдай-ау, мынау көктем кімді жарылқамаған; мынау көктем жан-жануардың өлерде көрген әрі келте, әрі шолақ ізгі шағы ғой; ей, әлем, жасарып қал, жасанып қал; ей, асау Ағарыс, сенің бүйтіп мамыражай баз кешуің қандай тәкаппар әм салтанатты болса, сондай қысқа екенін білесің бе; ау, Ағарысты жағалай жайлаған, жамият сенің де тотыдайын таранып, сұңқардайын сыланған шағың осы болар; көктем лайымдық па екен, көктем жарықтық ұшықсыз ғой; ғұмыр бойы масайрап өтер мамырстан өмір қайда?!» (Терісаққан).

Автор бұл құбылыстың аясын ауызша сөйлеудегі тұрақты өрнектердің мәртебесін сақтай отырып, кейде ауызша сөйлеудегі тұрақты өрнектерді өзгерту және құру арқылы

биіктетті. Мұнда біз жазушының тілдік шеберлігін, даралығын, өзіндік ерекшелігін байқаймыз [14]. Оралхан Бөкей интертекстінің табиғатын талдау барысында ол көпшілікке таныс материалды, яғни интертексті оқырманға тұжырымдарды мағыналы және анық жеткізу үшін қолданғаны анықталды. Жазушы прозасындағы интертекстер көбінесе фольклорлық сипатта болады [15]. Тұрақты мақал-мәтелдер мен тұрақты тіркестер, халықтық теңеулер де жиі қолданылған. Интермәтіндік қолдану кейіпкерлерді сипаттауда, автордың сипатталған оқиғаларға қатынасын білдіруде және автордың өз ойын оқырманына образды түрде жеткізуінде ерекше рөл атқарады.

Қорытынды

О. Бөкей мұрасын қарастыру барысында біз интермәтіндердің атқаратын мынандай рөлін анықтадық: мәтіннің оқырманға әсер ету функциясын арттырады, оқырманның мәдени, тарихи білімін кеңейтеді және ұлттық кодты дамытуға ықпал етеді.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, кез келген халықтың өмірі мен танымындағы бүкіл дүние халықтың жадында сақталып, тек олардың тілінде ғана көрініс табатынын атап өткен жөн. Тіл арқылы біз мәдениетті: халықтың тарихын, дәстүрін, мінезін, менталитетін танимыз. Халықтың дүниетанымы негізінде қалыптасқан мәдениеттің кейбір құпия сырлары тілде жасырылған. Қазақ халқының ұлттық танымында қалыптасқан әрбір тілдік бірлік халықтың рухани және материалдық мәдениетінде де, салт-дәстүрінде де өз орнын алады. Әлемдік және ұлттық мәдениеттің бейнесін, халықтың салт-дәстүрлері мен наным-сенімдерін, осы тілде сөйлейтін адамдардың тарихын бейнелейтін кез келген халық ұғымындағы сөздер баға жетпес лингвистикалық қазына болып табылады.

Мүдделер қақтығысы, алғыс айту және қаржыландыру туралы ақпарат

Мақалада мүдделер қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі. Г. Төкенқызы мақаланың негізгі материалдарын жинау, сұрыптау, жүйелеу жұмыстарын, ғылыми талқылау, жүйелеу жұмыстарын жүргізді. Қ.Т. Қаирбаева мақаланың ғылыми рәсімделуі мен материалдардың ғылыми жүйелеу жұмыстарын жүргізді. Ш.Б. Саликжанова мақаланың талапқа сай рәсімделуін және талқылау, мақаланың міндеті мен нәтижелердің шынайылығы дәрежесін тексеру, толықтыру жұмыстарын жүргізді.

Әдебиеттер тізімі

1. Чернявская В.Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность. [Текст]: учеб. пособие. – М.: Либроком, 2009. – 248 с.
2. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность [Текст]: сб. ст. / И. В. Арнольд; науч. ред. П. Е. Бухаркин – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 1999. – 443 с.
3. Кремнева А. В. Основные направления интертекстуальных исследований и возможные перспективы дальнейшего изучения проблемы межтекстового взаимодействия // Известия Волгоградского государственного педагогического университета, Филологические науки. – 2017. – С. 105–115.
4. Абдыханова Б.А., Конкаева Р.К. Лингвокультурологическая роль фольклорных произведений как прецедентных текстов (на основе художественных произведений XXI в.)

[Текст] // Scientific Collection «Interconf», № 3(36). Challenges in Science of Nowadays Washington, USA, 26-28.11.2020. – С. 688–695.

5. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет. – Москва, 1975. – 506 с.

6. Фомин К.А. Концепция интертекстуальности Ю. Кристевой как трансформация теории литературной традиции // Идеи и идеалы. – 2015. – №3 (25). – С.54-57

7. Петрова Н. В. Эволюция понятия прецедентный текст // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2010. – №2 (10). – С.176-182.

8. Казак М.Ю., Махова А. А. Медиатексты в аспекте теории интертекстуальности и прецедентности // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2011. – Том 12, № 24 (95). – Рр. 175-182.

9. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – Москва, 2016. – 240 с.

10. Рудиянова Н. А., Исаева Л. А. Использование прецедентных феноменов в качестве заголовков статей // Актуальные вопросы современной филологии: теория, практика, перспективы развития. Материалы VI международной научно-практической конференции. – Краснодар, 2021. – С.54-57.

11. Багаева Д.В., Гудков Д.Б., Захаренко И.В., Красных В.В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. – 1997. – № 3. – С. 62-85.

12. Кузьмина Н.А. Интертекстуальность и прецедентность как базовые когнитивные категории медиатекста // Электронный научный журнал «Медиаскоп» [Электронный ресурс]. – 2011. – №1. – С. 1-13. – URL: <http://www.mediascope.ru/node/755> (дата обращения: 02.10.2024)

13. Сыздықова Р. Қазақ әдеби тілінің тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1993. – 319 б.

14. Liu Gi-Zen, Lin V., Kou X., Wang H.-Y. Best practices in L2 English source use pedagogy: A thematic review and synthesis of empirical studies // Educational Research Review. – 2016. – Volume 19. – Рр. 36-57. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2016.06.002>

15. Айтуғанова, С., Жорашова, А. Төлен Әбдікұлының «Тұғыр мен ғұмыр» хикаятындағы автор мен нарратор бірлігі // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Филология сериясы. – 2024. – №149(4). – Б. 144–153. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2024-149-4-144-153>

Г. Токенкызы¹, К.Т. Каирбаева², Ш.Б. Саликжанова^{3*}

¹Национальный научно-практический центр «Тіл-Қазына» имени Шайсултана Шаяхметова, Астана, Казахстан

²Восточно-Казахстанский университет им. Сарсена Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан

³Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Наследие Абая: интертекстуальность в прозе Оралхана Бокей

Аннотация. Статья посвящена изучению отражения наследия Абая в казахской литературе. В ней рассматриваются художественные и познавательные особенности интертекстуальности в современной казахской прозе. В частности, исследуются

интертексты в произведениях Оралхана Бокея и их связь с наследием Абая. Всестороннее изучение влияния произведений Абая на современную казахскую литературу и прозу имеет особое значение. Также в статье рассматриваются интертексты, встречающиеся в казахской прозе современного периода. Через феномен интертекстуальности народные пословицы и поговорки, стихи и проза Абая приобретают новое художественное значение в произведениях писателей, оживляя национальные культурные коды. Каждый текст может обладать интертекстуальными характеристиками. Прецедентные имена, рассматриваемые в статье, охватывают важные вопросы казахской культуры, литературы и истории. Они дают возможность сохранить национальное самосознание и культуру через исторические личности, мифологические образы, то есть антропонимы, становясь источником знаний о национальной культуре. Для выявления семантических и стилистических связей между текстами использованы интертекстуальный, сравнительный и антропологический методы. В исследовании с опорой на теории интертекстуальности Бахтина, Кристевой и других ученых анализируются прецедентность и культурные значения в художественном тексте. В статье показывается, что интертексты способствуют углублению идейного содержания литературного произведения, гармоничному сочетанию традиций и новаторства. Кроме того, впервые рассматривается согласованность фольклорных и классических элементов в прозе Оралхана Бокея как важный фактор развития национальной литературы.

Ключевые слова: текст, интертекст, интертекстуальность, прецедентные явления, медиатекст.

G. Tokenkyzy¹, K.T. Kairbayeva², Sh.B. Salikzhanova^{3*}

¹National Scientific and Practical Center “Til-Kazyna” named after Shaysultan Shayakhmetov, Astana, Kazakhstan

²East Kazakhstan University named after. S. Amanzholov, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

³L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Legacy of Abai: Intertextuality in Literary Prose of Oralkhan Bokei

Abstract. This article explores the reflection and influence of Abai Kunanbayev’s literary and philosophical legacy in contemporary Kazakh prose through the lens of intertextuality. Focusing primarily on the works of Oralkhan Bokey, the study investigates how Abai’s poetic and philosophical texts are reinterpreted and integrated into modern literary narratives. The article emphasizes that Abai’s heritage functions as a cultural compass and a reservoir of national values, playing a crucial role in shaping the spiritual and moral consciousness of the Kazakh people. By applying intertextual, comparative, and anthropological methods, the research analyzes the use of precedent texts—such as proverbs, poetic lines, and references to historical and mythological figures—in Bokei’s prose. These intertexts serve to revitalize national cultural codes and enrich the semantic and stylistic depth of modern Kazakh literature. The study also highlights the interplay between folklore and classical literary models in Bokei’s works, considering it a key factor in the continuity and evolution of national literature. Drawing on the theories of Bakhtin, Kristeva, and others, the article demonstrates how intertextual references contribute to the dynamic dialogue between tradition and innovation in Kazakh prose.

Keywords: text, intertext, intertextual, intertextuality, precedent phenomena, media text.

References

1. Chernyavskaya V.E. Lingvistika teksta: Polikodovost', intertekstual'nost', interdiskursivnost' [Text linguistics: polycode, intertextuality, interdiscursivity.]: Textbook (Librokom, Moscow, 2009, 248 p.) [in Russian]
2. Arnold I.V. Semantika. Stilistika. Intertekstual'nost' [Semantics. Stylistics. Intertextuality] (Saint Petersburg State University, Saint Petersburg, 1999, 443 p.) [in Russian]
3. Kremneva, A.V. Osnovnye napravleniya intertekstual'nyh issledovaniy i vozmozhnye perspektivy dal'nejshego izucheniya problemy mezhtekstovogo vzaimodejstviya [Main directions of intertextual research and prospects of further research of intertextual interaction]. Izvestia of the Volgograd State Pedagogical University, Philological Sciences, 3 (116), 105–115 (2017) [in Russian]
4. Abdyhanova, B. A., Konkaeva, R. K. Lingvokul'turologicheskaya rol' fol'klornyh proizvedenij kak precedentnyh tekstov (na osnove hudozhestvennyh proizvedenij XXI v.) [The linguistic and cultural role of folklore works as precedent texts (based on literary works of the 21st century)]. Scientific Collection «Interconf», 3(36). Challenges in Science of Nowadays. (Washington, USA, 26-28.11.2020, Pp. 688–695). [in Russian]
5. Bahtin M.M. Voprosy literatury i estetiki: issledovaniya raznyh let [Questions of literature and aesthetics: studies from different years] (Moscow, 1975, 506 p.) [in Russian]
6. Fomin K.A. Konceptiya intertekstual'nosti YU. Kristevoy kak transformatsiya teorii literaturnoj tradicii [The concept of intertextuality by Yu. Kristeva as a transformation of the Theory of Literary Tradition]. Idei i Idealy, 3(25), 54-57 (2015) [in Russian]
7. Petrova N.V. Evolyuciya ponyatiya precedentnyj tekst [The evolution of the concept of precedent text]. Bulletin of Irkutsk State Linguistic University, 2(10), 176-182 (2010). [in Russian]
8. Kazak M.Yu., Makhova A.A. Mediateksty v aspekte teorii intertekstual'nosti i precedentnosti [Media text in the aspect of the theory of intertextuality and precedent]. Scientific Bulletin of Belgorod State University. Series: Humanities, 24 (119), 175-182 (2011). [in Russian]
9. Karaulov Yu.N. Ruski iazyk i iazykovaia lichnost [Russian language and linguistic personality] (Moscow, 2016, 240 p.) [in Russian]
10. Rodionova N.A., Isaeva L.A. Ispol'zovanie precedentnyh fenomenov v kachestve zagolovkov statej [The use of precedent phenomena as headlines of articles]. Current issues of modern philology: theory, practice, development prospects. Proceedings of the VI International Scientific and Practical Conference. – Krasnodar, 2021. – Pp. 54-57. [in Russian]
11. Bagaeva, D.V., Gudkov, D.B., Zakharenko, I.V., Krasnykh, V.V. Kognitivnaya baza i precedentnye fenomeny v sisteme drugih edinic i v kommunikacii [Cognitive base and precedent phenomena in the system of other units and in communication]. Bulletin of the Moscow University. Series 9: Philology, 3, 62-85 (2017). [in Russian]
12. Kuzmina N.A. Intertekstual'nost' i precedentnost' kak bazovye kognitivnye kategorii mediateksta [Intertextuality and precedent as basic cognitive categories of media text] [Electronic resource]. Mediascope, 1, 1-13 (2011). [in Russian]
13. Syzdykova, R. Kazak adebi tilinin tarihy [History of the Kazakh literary language] (Anatili, Almaty, 1993, 319 p.) [in Kazakh]
14. Liu Gi-Zen, Lin V., Kou X., Wang H.-Y. Best practices in L2 English source use pedagogy: A thematic review and synthesis of empirical studies. Educational Research Review, 19, 36-57 (2016). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2016.06.002> [in Kazakh]
15. Aituganova C., Zhorashova A. Unity of the author and the narrator in Tolen Abdikuly's story «Statue and life». Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Se-

ries, 149(4), 144–153 (2024). DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2024-149-4-144-153> [in Kazakh]

Авторлар туралы мәлімет:

Төкенқызы Г. – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, жетекші ғылыми қызметкер, Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл-қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы, Астана, Қазақстан. E-mail: adon70@mail.ru, ORCID: 0000-0003-4993-9927.

Қаирбаева Қ.Т. – филология ғылымдарының кандидаты, басты ғылыми қызметкер, Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан. E-mail: kuralai_kt@mail.ru, ORCID: 0000-0002-5837-2267.

Саликжанова Ш.Б. – хат-хабар үшін автор, доктор PhD, аға оқытушы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. E-mail: akbulak07@mail.ru, ORCID: 0000-0001-5082-0654.

Tokenkyzy G. – Leading Researcher, Candidate of Philology, Associate Professor, National Scientific and Practical Center “Til-Kazyna” named after Shaysultan Shayakhmetov, Astana, Kazakhstan. E-mail: adon70@mail.ru, ORCID: 0000-0003-4993-9927.

Kairbayeva K.T. – Candidate of Philology, Chief Researcher, East Kazakhstan University named after. S. Amanzholov, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan. E-mail: kuralai_kt@mail.ru, ORCID: 0000-0002-5837-2267.

Salikzhanova Sh.B. – corresponding author, PhD, Senior Lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: akbulak07@mail.ru, ORCID: 0000-0001-5082-0654.

Токенқызы Г. – кандидат филологических наук, доцент, ведущий научный сотрудник, Национальный научно-практический центр «Тіл-Қазына» имени Шайсултана Шаяхметова, Астана, Казахстан. E-mail: adon70@mail.ru, ORCID: 0000-0003-4993-9927.

Каирбаева К.Т. – кандидат филологических наук, главный научный сотрудник, Восточно-Казахстанский университет им. Сәрсена Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан. E-mail: kuralai_kt@mail.ru, ORCID: 0000-0002-5837-2267.

Саликжанова Ш.Б. – автор для корреспонденции, доктор философии (PhD), старший преподаватель, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан. E-mail: akbulak07@mail.ru, ORCID: 0000-0001-5082-0654.



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).